

A régi török eredetű *gyón* ige magyarázata

1. Az elsősorban 'bűneit (a papnak) megvallja', 'bűneit megvallván, azoktól megszabadul', 'bűneinek, vétkeinek megvallásával lelkét megtisztítja' jelentésű és a mai irodalmi nyelvben *gyón* (*gyónik*) alakban élő ige a régiségben először a XIV. század végén fordul elő (JókK. 106, 111), majd a XV. század elejétől máig mind a kódexekben és egyéb írott forrásokban, mind pedig a népnyelvben igen bőséges alakváltozatait ismerjük: *gyuvon*, *gyovon*, *gyovony*, *gyovón*, *gyuwonik*, *gyuwonyik*, *gyovonik*, *gyovonyik*, *dzsovon*, *dzsovonyik*, *gyivón*, *gyován*, *gyomon*, *gyomonyik*, *gyuhon*, *gyuhony*, *gyohon*, *gyohón*, *gyohony*, *dzsunyik*, *gyun*, *gyún*, *gyunyik*, *gyúnyik*, *gyón*, *gyónik*, *gyónyik* stb. (NySz., OklSz., Tsz., MTSz. ÚMTsz., továbbá a Nyatl. IV. kötetében az 594. számú kérdésre — „mit csinál az, aki elmondja bűneit a templomban a papnak?” — kapott feleletek).

2. Szavunk eredeztetésével többen is próbálkoztak, de e kísérletek közül csak a Németh Gyuláé tarthat számot figyelmünkre. Ő a régiségbeli és a népnyelvi adatok tanúsága szerint eredetileg kétszótagú igénk (*gyovon*, *gyohon*) forrásának a török nyelvemlékek (KT, illetőleg Kãšg., QB) *yoŋašur*- ~ *yoŋšur*- 'veranlassen, einander zu verklagen' (Thomsen, IOD. 142) ige alapszavának, illetőleg a *yoŋa*- 'angeben, beschuldigen' (Brockelmann, MW. 93) igeének -*n* visszaható képzős **yoŋan*- 'önmagát bűnnel, hibával vádolja' származékát tartja (BpSz. 746. szám, 1940. január, 21—23; Melich-Eml. 289). Ezen etimológia alapján *gyón* igénket „valószínűleg” megszorítással a TESz. is ótörök eredetűnek fogadja el, azonban etimonul a Németh Gyula feltette **yoŋan*-ige helyett annak egy újabb, szintén feltett „török nyelvjárási változatát”-t, a **yoŋan*- igealakot ajánlja (I, 1132).

3. A fenti származtatásnak kisebb-nagyobb jelentés-, alak- és hangtani fogyatékoságai joggal készítették a TESz. munkatársait az óvatos ítékezésre, de az is jól érthető, ha jobb — illetőleg a helyes — magyarázat híján egyelőre mellette foglaltak állást, mintsem hogy teljesen elvetették volna. Azonban a törökségi szókinés további tüzetes tanulmányozása, különösen pedig annak a lelki, érzelmi tevékenységre vonatkozó szóanyagában mutatkozó „konkrét” (objektív) → „absztrakt” (szubjektív) jelentésfejlődés törvényszerűségeinek kutatása során a *gyón* ige forrását is megtalálhatjuk. Ez pedig a több török nyelvemlékben előforduló és a mai török nyelvekben és nyelvjárásokban mindenütt élő *yuwun*- ~ *juwun*- 'mosakodik, mosakszik; tisztálkodik' ige alapján feltett honfoglalás előtti és honfoglalás kori török (bolgár—török) **juwun*- 'bűneinek, vétkeinek, hibáinak megvallása, beismerése által lelkének szennyét,

piszkát lemossa, lelkének szennyétől, piszkától megtisztul, megszabadul' ← 'mosakszik, mosdik; tisztálkodik' szó, amelyből a *gyón* ige mind jelentés-, mind alak-, mind pedig hangtani szempontból tökéletesen magyarázható.

4. Szavunk legfontosabb törökségi megfelelői ezek: török nyelvemlékek: TT *yun-* 'mytsja'; Kāšg., QB *yun-* 1. ua.; 2. 'delat omoventi' (DTS. 280), Kāšg. *čun-* 'mytsja' (DTS. 156); AY *yun-aritin-* 'očišcátsja' (DTS. 280) | ÍM *yuvun-* 'yikanmak' (Battal 92); Quṭb *yun-* 'umyc się, wykapać się' (Zaj. 86); CC *yuvun-* 'sich waschen; baden' (Gr. 130); BM *yun-* 'myc się' (Zaj. 57); Tarj. *yun-* 'sich waschen' (Hou. 109); TZ *yun-* ~ *yuvun-* 'yikanmak, yunulmak' (Atalay 289, 290); Qaw. *yun-* ua. (Tel. 313); örmény-kipcsak *yuvun-* 'se laver, se baigner' (Tryj. 360) | óoszmánli, 13. század *yuyun-*, 14. század *yuyun-*, 14–16. század *yuvun-* ~ *ywin-* ~ *yun-* 'yikanmak' (TarS 4740, 4741, 4725–4726) || mai törökségi adatok: krími tatár *yuvun-* 'mytsja' (OQ. 213); dobрудzsai tatár *juwin-* ~ *juwin-* 'mosakodik, tisztálkodik' (DTSz, kézirat); nogaj *ywin-* 'umyvatsja, kupatsja, mytsja' (NoRS 445); karaim *yuvun-* ~ *yuvun-* ua. (KRPS. 253); karacsáj-balkár *juwin-* ua. (RKBS 281, 661); kumuk *juwin-* ua. (KuRS 141); kazáni tatár *ywin-* ua. (TaRS 698); baskír *ywin-* ua. (BaRS 238); karakalpak *juwin-* ua. (KkRS 265); kazak *juwin-* ~ *juwin-* ua. (KaRS 180); kirgiz *jun-* ua. (KiRS 271) | özbek *ywin-* ua. (UzRS 563); mai ujjur *žuyun-* ua. (UjRS 487) | türkmén *yuvun-* ua. (TuRS 801); azerbajdzsán *yuyun-* ua. (Clauson 942); oszmán-török *yikan-*, nyj. *yun-* ua. (TRS 1977. 926, 934); gagauz *yikan-* ua. (GRMS 221) | altaji *yunun-* ua. (RAS 308); hakasz *čuvun-* ua. (ChRS 324); tuva *čun-* ua. (TRS 547) | jakut *sün-* ua. (JaRS 347) | csuvas *šävän-* ua. (ČuRS 401).

A felsorolt török *yuvun-* ~ *ywin-*; *juwin-* ~ *juwin-*; *čuvun-*; *yuyun-*; *yunun-*; *yun-*; *čun-*; *yikan-*; *sün-*; *šävän-* igei alakok a török régiségben is többször előforduló, a mai törökségnek pedig minden nyelvében és nyelvjárásában élő 'mos' jelentésű *yuv-*; *juw-*; *čuw-*; *yuy-*; *yun-*; *yug-* ~ *yu-*; *čug-*; *yka-*; *süy-*; *šu-* (*šäv-*) tranzitív igének -n (*-[i]n* ~ *-[u]n*) visszaható képzős származéka (vö. Clauson 870).

5. Az elsődlegesen 'mosakszik, tisztálkodik' jelentésű törökségi *yun-*, *yuvun-* ~ *juwin-* stb. igének másodlagos jelentései között több, a magyar *gyón* igééhez igen közelálló jelentéssel találkozunk. Az egyik ilyen a már fentebb idézett 'rituális mosakodást végez' jelentés, amely ugyan még testi tisztálkodásra, mosdásra vonatkozik, de ez által a testi mosakodás, tisztálkodás által elért testi tisztaság már a hívő muszlim lelkét a napi ötszöri imával megtisztító, a Korán szavaival szóló isteni kinyilatkoztatás befogadásának fontos feltétele: Kāšg. *er yundi*: 'the man performed the ritual ablutions' (Clauson 943); QB *yana turdi yundi namazin qilip* 'on vstal i, soveršiv molitvu, sdelat omoventi' (DTS 280); buddhista rituális tisztálkodásra vonatkozik a következő idézet: *bu yunquluk törüg kulip yunzun aritnzun* 'let him wash and purify himself carrying out the rules for washing oneself' (Clauson 942).

Még közelebb állanak a magyar *gyón*hoz az alábbi óoszmánli példákban szereplő *yun-* és *yuyun-* igék, hiszen 'mosakodik' jelentésük már nem konkrét értelmű, nem a testi tisztálkodásra, hanem a bűnöktől, vétkektől való megtisztulásra, az azoktól való megszabadulásra utal: Yuz., Şeyd., 13. század: *ol yuyunur yazuklarından çikar* 'ó megtisztul, bűneitől megváltik (bűneit elhagyja)'; Maârifname, 15. század: *sadaka bir sabundur ki günahlar anımla*

yunur 'az alamizsna szappan, amellyel a bűnök lemosatnak (amely által a bűnöktől megtisztulunk)' (TarS 4740, 4725).

A jelenleg rendelkezésünkre álló mai törökségi megfelelők közül a kazak *juwin-* 'mosakodik, tisztálkodik; megtisztul' mutatja a legnagyobb jelentésbeli hasonlóságot a magyar *gyón* igéhez; vö. pl.: Qunanbayuli Abay: ... *Kirlegen jürek öz işin* (accusativus!) | *Tura almas äste juwinbay* (reflexivum!) '... A bepiszkolódott(bűnös, vétkes) szív (lélek, tkp. ember) sohasem fog tudni megállni, ha belseje (szó szerint: belsejét!) meg nem tisztul' (ATS 270). (Amint példánkban is láthatjuk, a képzésmódja, eredete szerint reflexív kazak ige a vele azonos képzésű és eredetű magyar megfelelőjéhez hasonlóan nemcsak intranzitív, de tranzitív is lehet, hiszen a példánkban látott, képzésmódja szerint reflekszív igei alak [*juwinbay* tkp. 'meg nem tisztulván', de itt mégis: 'meg nem tisztítván'] vonzata határozott tárgy [*işin* 'a belsejét, a bensőjét']. Az ehhez hasonló példák számát tetszés szerint szaporíthatjuk mind a szótári anyag, mind pedig saját gyűjtésünk alapján.)

Bár jelentéstanilag nem tartozik szorosan a magyar *gyón* igéhez a csuvas *šu-* (*säv-*) 'myt; stírat, smyvat, razmyt' ige átvitt értelmű 'lstit', podlizyvatsja' (*šusa kalas* 'podchalimničat'), illetőleg a *sävän-* 'otmyvatsja, otčičatsja; mytsja, kupatsja' ige átvitt értelmű 'podlizyvatsja, podmazyvatsja' (ČuRS 421, 401) jelentése, de mégis érdemesnek tartottuk ideírni, mivel e jelentések is csak a 'mosakszik' alapjelentésből érthetők meg. Ugyanis a hízeglő, kolduló, kunyeráló ember szintén valamiféle „mosakodást” végez, amikor céljainak rövid úton való elérése érdekében hibáit, fogyatékoságait lepezve, bűneit, vétkeket eltítkolva magát tisztának akarja mutatni vagy előnyösebb színben kíván feltűnni. Jól érzékelteti ezt a következő csuvas közmondás: „*Namäs kaynä šin čölxipe sävänsa kelenet.*” 'A szégyene elhagyott (a becsületét elvesztett) ember a nyelvével hízelegve koldul' (Ašm. XII, 313).

6. Ugyancsak bőven vannak adataink mind a török régiségben, mind a mai törökségben a *yun-*, *yuwun-* ~ *juwun-* ige alapszavának, a konkrét 'mos', 'tisztít' jelentésű *yu-*, *yuw-* ~ *juw-* igének absztrakt, a bűnöktől, vétkektől, hibáktól való megtisztítással, megszabadítással kapcsolatos jelentésű használatára is; pl.: AY *ayig yawlaq qilinčlig kirlärin tapčalarin artuq ariti yumış aritmiş kergäk* 'neobchodimo smyt načisto grjaz' skvernych dejanij'; AtH *aħiliq gamuğ 'ayb kirini yuyur* 'ščedrost smyvaet grjaz' vsech porokov' (DTS 277), *cāhil yup arimaz* 'the fool, when he washes, does not become clean' (Clauson 870) | CC *yazuqlarimizni yudi* 'er hat unsere Sünden abgewaschen' (Gr. 128) | Ferh. 14. század: ... *Gönül tozunı fursatın suyu yur* '... A szív (lélek) porát a kegyes (áldott) alkalom vize mossa le'; Leys. Mu., 14—16. század: *Tevhit suyyle ve tevbe sabunyle yudu aritır pāk eyledi* 'Az egy Istenben való hit vizével és a bűnbánat(!) szappánával mosta, tisztította meg, tette tisztává'; Cennet., 15. század: ... *ben ol kişinin dükeli günahların yuyam* 'én amaz embernek minden bűneit lemosom (minden bűneitől megtisztítom, megszabadítom, minden bűnét megbocsátom)'; Men. Cev., 17. század: *Kalbden göz yaşlarıyle yu yazuklar kirlerin* 'Szívből (tisztá szívből), könnyekkel mosd le a bűnök szennyét' (TarS 4708, 4709, 4712) || nogaj *yuw-* átv. 'opravdyvat' (NoRS 445); kumuk *ayibin juw-* 'opravdatsja' (KuRS 140); kazáni tatár *yuw-* átv. ért. 'berär yahşi eş, mögamälä yakiy ükenüw, ğazaplanuw belän ğayep-lelekne, gönahni kiçertüw, a vétket, a bűnt jócselekedettel, rendes magaviselettel vagy megbánással megbocsáttatja, jóvá teszi': *Min üzemneñ bu gönahim-*

nî yuwarmîn. (G. Göbây) 'Én az én saját bűnömet lemosom (bűnömtől magamat megtisztítom)' (TTAS III, 615); karakalpak *qol juw-* átv. ért. 'lísaťsja čego-l.'; *ol ayibîn juwdî* 'on zagladil svoju vinu'; *ol öz gūnasîn šin kewilden moyinlaw menen juwdî* 'on iskupil vinu čistoserdečnym priznaniem' (KkRS 265; 144[*gūna a.*]); kazak (köz-m.) *Kiyim kiri juwsa ketedi, köñil kiri aytsa ketedi.* 'A ruha szennye akkor megy ki, ha kimossák, a szív szennye akkor megy ki, ha elmondják'; *ayibîn juwdî* 'künä-ayibîn tarttı, keširim suradı; bűnét-vétkét beismerte, bocsánatot kért': *Sol ayibîn žoldastarinıñ aldında erlik ispen juwmaq edi. . .* 'Azt a hibáját a barátjai előtt valami hősi tettel kellett volna jóvá tennie. . .'; *kinäsın [künäsın] juwdî* 'öz qatesin, kemšiligin moyindadı, ayibin tarttı; a maga hibáját, fogyatékságát beismerte, bűnét bevallotta'; . . . *Endese kinämđi juwsam ba dep edim. . .* . . . Így hát arra gondoltam, hogy mi lenne, ha bevallanám a bűnömet. . .' (KTTS² IV, 191); kirgiz *qol ju-* átv. ért. 'lísaťsja čego-l.'; *al aybîn juđu* átv. ért. 'on zagladil svoju vinu' (KiRS 271); *köynöktün kiri juwsa ketet, köñüldün kiri aytsa ketet* 'grjaz' na plate schodit ot stirki, grjaz' na serdce (ogorčenie)-ot vyskazyvanija' (KiRS 388) | özbek *günāhini* (yaki *aybini, dāğini* wa š. k.) *yuwmaq* 'ezgü is, yaħšilik, ibratli ħatti-harakat wa š. k. bilan özini āqlamaq; jó munkával, jószággal, példás viselkedéssel stb. saját becsületét visszaszerzi': *Mahdumniñ bu sözi yuqāridagi günāhini yuwganday boldı.* 'Mahdum eme szavával mintha jóvá tette volna előbbi bűnét(hibáját)' (ÖTIL II, 461); mai ujjur *žuy-* átv. ért. 'iskupať, smyvati (napr. pozor)': *gunayimni žuydum* 'ja iskupil svoju vinu' (URS 487) | türkmén *yuw-* átv. ért. 'ayirmaq, aqlamaq, günäden çiqmaq, günäsiz etmek, günäsiz bolmaq; megszabadít, kivesz vhonnan, megtisztít, jóvátész, bűntől megszabadul, büntelenné tesz, büntelenné válik, lesz': *Entek halq öñünde bolan hiyānatiñmen öz elim bilen yuwmajım gerek.* 'Még a nép előtti bűnömet a saját kezemmel kell jóvá tennem.' (TDS 829). — E példákban a *yu-*, *yuw-* ~ *juw-* ige többnyire az *ayıp* 'bűn, vétek', '*ayb kiri* 'a bűn szennye', *gönül tozu* 'a szív (lélek) pora(piszka)', *gūnah, gūnah, kinä* 'bűn', *yazuk* 'bűn, vétek' szavakkal együtt fordul elő, azokkal állandósult szókapcsolatokat alkot, amelyek mind a „bűntől való megszabadulás”, „lelki megtisztulás”, „bűnbánat”, vagyis a „gyónás” fogalmának kifejezései.

7. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar *gyón* (*gyovon*, *gyovonik*, *gyónik*) ige a régi török **juwun-* átvétele, amely igének konkrét 'mosakodik, tisztálkodik' jelentése a magyar nyelv számára „felesleges” lévén, ott eleve absztrakt, keresztyén egyházi fogalomra, vallásos cselekvésre vonatkozó 'bűnökből kimosakszik, bűneit megvallowa lelket megtisztítja, bűnbánat által lelke megtisztul' jelentésével honosodott meg. Szavunk mind jelentés-, mind alak-, mind pedig hangtani szempontból tökéletesen magyarázható e régi török etimonból. A 'mosakodik, tisztálkodik' → 'bűntől lelket megtisztítja' → 'bűneit bevallva lelket megtisztítja' jelentésfejlődés kialakulását a fentiekben idézett adatok ismeretében nem szükséges különösebben magyaráznunk, itt most elég, ha igénk jelentésének egyik igen szép meghatározását idézzük: „. . . elkövetett bűneit és hibáit a papnak töredelmesen bevallja, hogy tőlök feloldoztassék, s az úr vacsorájához tiszta lélekkel járulhasson” (CzF II, 1211), továbbá Gárdonyi Géza Aggyisten, Biri c. kisregényének néhány sorára emlékeztetünk: (Kelesse Pali, a kisregény főhőse, miután a pap elé járulván bűneit mégsem akarja megbánni) „A pap megbosszankodott.

— Hát miért mondtad, hogy gyónni akarsz? A bűn piszok, és a gyónás mosdás. Aki piszokban akar élni, nem keresi a mosdóvizet.” (Kisregények 1914—1922. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1963. 28. l.).

Az eredetileg reflexív és tranzitív *gyón* igének (és ikes alakváltozatának, a *gyónik*-nak) a későbbiek során kialakult tranzitív, tárgyas ragozású alakpárja is, amit talán segíthetett az egyes törökségi megfelelőknél tapasztalt, és így régi török etimonunknál is feltehető tranzitív jelleg.

Szavunkat régi török, közelebbről bolgár-török eredetűnek tartjuk. A **juwun*-etimon átadójaként ugyan, ha csak a nyelvészeti (hangtani és alaktani) kritériumokat vesszük figyelembe, több, a magyarsággal a honfoglalás előtt és az Árpád korban kapcsolatban volt török nép is szóba jöhet, viszont ha bizonyos művelődéstörténeti szempontokat, vagyis a magyarságnak a keresztényen hitre való térítésének körülményeit tartjuk szem előtt, csakis a honfoglalás előtt és után a magyarsághoz csatlakozott, s egyes csoportjaiban már a IX. század közepe óta keresztényen vallású bolgár-törökök jöhetnek szóba (vö. Németh Gyula, A magyar kereszténység kezdete: BpSz., 1940. január 14—30.). Bolgár-török eredetűeknek tarthatjuk *gyón* szavunkon kívül a szintén erkölcsi, sőt határozottan vallási fogalmakat jelentő *bocsánik*, *bán*, *bűn*, *egyház*, *gyarló*, *irgalom*, *könyörül* stb. szavakat is (ezek közé sorolható még a *böjt* és *imád* is, amelyeknek etimológiáját a *gyón*-éval együtt először 1977. okt. 27-én az Egerben megrendezett Csuvas Tudományos és Kulturális Napokon „Török eredetű jövevényszavaink a vallási képzetek köréből” c. előadásunkban mutattuk be, vö.: AOH 32: 245).

MÁNDOKY KONGUR ISTVÁN

Deutung des alten türkischen Lehnverbs *gyón* 'bekennen, beichten' im Ungarischen

VON ISTVÁN MÁNDOKY KONGUR

Die bisjetzt gültige Etymologie des besagten Verbs mit der Bedeutung 'seine Sünden (dem Priester) bekennen', 'seine Sünden, seine Schuld bekennd seine Seele reinigen', das im ungarischen Altertum und in der Volkssprache meist in den Formen *gyuon*, *gyovon*, in der modernen Literatursprache jedoch in der kontrahierten Form *gyón*, *gyónik* erscheint, aufgestellt von Gyula Németh (< bolgarisch-türkisch **joŋan* 'sich der Sünde, der Schuld bezichtigen': BpSz. Januar 1940, 21—23; Melich-Eml. 289) wird vom Autor aufgrund phonologischer, morphologischer und vor allem semantischer Kriterien in Frage gestellt bzw. verworfen.

Autor leitet das ungarische Verb von einem postulierten alten türkischen/bolgarisch-türkischen) Verb **juwun*- 'Reinigung der Seele durch Bekenntnis seiner Sünden, Vergehungen' ← 'sich waschen, sich reinigen' ab, aus diesem Wort ist das ungarische Verb sowohl phonologisch als auch morphologisch und semantisch gut erklärbar; die angenommene türkische Form entspricht den Angaben mehrerer türkischer Sprachdenkmäler und den Formen *yun*-, *yuwun*- ~ *juwun*- der modernen türkischen Sprachen bzw. deren Dialekte mit der Bedeutung 'sich waschen, sich reinigen'. Der Bedeutungswandel konkret 'sich waschen' → abstrakt 'sich von den Sünden loswaschen, sich von seinen Sünden reinigen' ist schon in den türkischen Sprachdenkmälern nachweisbar und in den modernen Türk-Sprachen allgemein.

Übergeber des Wortes waren nach Meinung des Autors die Bolgar-Türken, die früher zum christlichen Glauben bekehrt wurden als die Ungarn und bei der Bekehrung des Ungarntums eine bedeutende Rolle spielten; sie schlossen sich vor der Landnahme und zur Zeit der Arpaden den Ungarn an und wurden schließlich assimiliert. Außer dem Verb *gyón* sind auch noch andere ungarische Ausdrücke des religiösen und moralischen Lebens bolgarisch-türkischen Ursprungs.